

Direnışten İktidara: Bolivya'da Toplumsal Hareketlerin Siyasal Dönüşümdeki Rolü

Ceren Uysal Oğuz, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: cuysaloguz@akdeniz.edu.tr

Senem Atvur, Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: senematvur@akdeniz.edu.tr

Özet

Bolivya sahip olduğu doğal kaynak zenginliğine karşın Latin Amerika'daki en yoksul ve az gelmiş ülkelerden biridir. Sömürge dönemi ardından 1825'te bağımsızlık mücadelesinin kazanılması, birbirini izleyen diktatörlük ve demokrasi dönemleri Bolivya'nın diğeri Latin Amerika ülkeleriyle ortak yönlerinden sadece bazılarıdır. Öte yandan Bolivya yerli nüfusun en fazla olduğu Latin Amerika ülkeleri arasındadır. 1980'lerden itibaren bölgede özellikle ABD ve uluslararası finans kurumları tarafından dayatılan neoliberal ekonomi politikaları, bu yoksul ülkedeki gelir uçurumunu daha da arttırmıştır. Bu dönemde sınıf bilinci ile sürdürülen mücadelenin yerini 2000'lere gelindiğinde ise yerli halkların hak arayışları almıştır. Özellikle Aymara yerlileri tarafından sürdürülen kimlik mücadelesi ülkedeki toplumsal hareketlerin bir unsuru olarak ön plana çıkmıştır. Ancak Bolivya'yı uluslararası gündemin üst sıralarına taşıyan en önemli gelişme, 1990'larda Dünya Bankası'nın da talebiyle Cochabamba Belediyesi tarafından su kaynaklarının ve hizmetlerinin özelleştirilmesi sürecidir. Farklı toplumsal kesimlerden özelleştirmeye gelen tepkiler, bir süre sonra *Su ve Yaşam Hakkının Korunması Koordinasyonu*'nun, kısaca *Coordinadora*'nın, ortaya çıkmasına yol açmıştır. Su Savaşları olarak adlandırılan sürecin sonunda yönetim geri adım atmış ve özelleştirme kararından vazgeçmiştir. Bolivya'da toplumsal hareketlerin bir diğeri unsuru, *cocaleros* olarak adlandırılan koka üreticileridir. Kokainin hammaddesi olması nedeniyle ABD'nin koka üretimine yasaklama getirme girişimleri, Bolivya'nın özellikle yerli halkları açısından kabul edilemez bir durumdur. Ülke ekonomisinde önemli yeri olan koka üretimi, yerliler tarafından tıbbi, kültürel ve dini amaçlarla yüzyıllardır geleneksel olarak sürdürülmektedir. Koka üreticilerinin mücadelesi, Bolivya siyasal yaşamına en önemli isimlerden birini kazandırmıştır; Evo Morales. Bir Aymara yerlisi olan Morales, Cocaleros lideri olarak başladığı siyasal mücadelesini partisi MAS (Sosyalizme Doğru Hareket - Movimiento al Socialismo) ile iktidara taşıırken, Aralık 2005 seçimlerini %54 oy oranı ile kazanmış ve Bolivya'nın ilk yerli devlet başkanı olarak tarihe geçmiştir. Morales ve MAS'ı iktidara taşıyan süreçte en önemli noktalardan biri, farklı toplumsal kesimlerin sürdürdükleri mücadele ile hem neoliberal ekonomi politikalarına, hem de ülkede 500 yıldır süren yerli halklara karşı ayrımcılığa son verme istekleridir. Bu amaçla bir araya gelen yerli topluluklar, sendikalar, işçi ve köylü federasyonları ortak çıkarlar doğrultusunda gelişen toplumsal hareketlerin önemli örneklerine dönüşmüşlerdir. Bu çalışma ile amaçlanan 2000 yılındaki Cochabamba Direniş'i'nden Evo Morales ve MAS'ın iktidara gelişine kadar geçen süreçte toplumsal hareketlerin rolünü irdelemektir. Farklı kesimlerin neoliberalizm

karşıtlığı ortak noktasında bir araya geldiği ve ulus-ötesi bağlar kurabilen toplumsal hareketler siyasal dönüşümü kolaylaştırmıştır. Bu dönüşümün izleri Bolivya'nın 2009 Anayasası'nda görülebilmektedir.

Anahtar Sözcükler: Bolivya, Evo Morales, Cochabamba, Cocaleros, toplumsal hareket.

From Resistance to Power: The Role of Social Movements in Political Transformation in Bolivia

Abstract

Bolivia is one of the poorest and least developed countries in Latin America despite the richness of its natural resources. Following the colonial period, Bolivia gained its independence from Spain in 1825. Successive periods of dictatorship and democracy are one of the main characteristics of Bolivian politics, as well as most of other Latin American countries. On the other hand, in terms of indigenous population, Bolivia is one of the highest ranking Latin American countries. Since the 1980s neo-liberal economic policies imposed by the US and international financial institutions, have increased the income gap in this poor country. The struggles based on class consciousness of the 1980s have been replaced by the struggles for the rights of indigenous peoples in 2000s. In particular, resistance of Aymara people is an important element of social movements for indigenous identity in Bolivia. However, the most noteworthy development regarding Bolivia is the process of privatization of water resources and services by the municipality of Cochabamba as a result of World Bank's demands in the 1990s. In response to the privatization efforts, protests and demonstrations of different social sectors, has led to the emergence of the the Coordinadora in Defense of Water and Life, *Coordinadora* in short. As a result of this resistance movement which is called the Water Wars, the administration has taken a step back and cancelled the privatization decision. Another significant component of the social movements in Bolivia is coca producers who are called *Cocaleros*. Since it is a base ingredient of cocaine, the United States has been trying to prohibit coca production forcing Bolivia to take initiatives in accordance. However, these prohibition efforts are particularly unacceptable for indigenous peoples. Production of coca is important for Bolivian economy. Moreover, for centuries Andes people have been traditionally cultivating and using coca for medical cultural and religious purposes. The struggle of the coca farmers has presented one of the most important figures of Bolivia, Evo Morales into the political life. As an Aymara, Morales began his political career as a Cocalero leader and became the first ever indigenous president in Bolivia, when his party MAS (Movement towards Socialism - Movimiento al Socialismo) won December 2005 elections with 54% of votes. One of the most important aspects of the political process that led to the presidency of Morales is that the continuing struggle of different sectors of society with their strong will against neo-liberal economic policies, as well as their determination to end 500 years of discrimination against indigenous peoples in the country. For this purpose, local communities, indigenous groups, unions, federations of workers and

peasants have joined their forces to create one of the most important examples of social movements in current politics. The aim of this study is to analyze the role of these social movements, especially Cochabamba resistance in 2000s which brought MAS to power and made Evo Morales the first indigenous president of Bolivia. Transnational characteristics and common interests against neo-liberal economic policies of these social movements have helped the political transformation which is reflected in the 2009 Constitution of Bolivia.

Keywords: Bolivia, Evo Morales, Cochabamba, Cocaleros, social movement.

Giriş

1809'da İspanyol sömürgeciliğine karşı bağımsızlık mücadelesine başlayan Bolivya, 1825 yılında Simon Bolivar ordularının desteği ile bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsız Bolivya'nın tarihi, darbelerle ve iç karışıklıklarla şekillenmiştir. 1952 yılında MNR (*Movimiento Nacionalista Revolucionario*-Ulusal Devrimci Hareket) bir devrim hareketi başlatırken, ülke 1960'lı yılların ortasından 1980'li yıllara kadar askeri cuntalar ya da diktatörlerce yönetilmiştir. 1982'de demokrasiye geri dönen Bolivya ağır bir ekonomik krizle karşı karşıya kalırken, bu durum 1985'ten itibaren IMF tarafından önerilen ve ülkenin yönetici elitleri, iş çevreleri ve askeri yönetimi tarafından da desteklenen neoliberal yeniden yapılanma sürecinin de önünü açmıştır. Bolivya, 2005 yılında ilk kez yerli kökenli bir liderin, Evo Morales'in başkanlığa seçilmesi ile temel politik ve idari yapılanmasında köklü değişiklikler yaşamıştır. Bu çalışma Bolivya'da neoliberal politikaların parçası olarak uygulanan su özelleştirmesine karşı Cochabamba'da gerçekleştirilen direniş sonrasında ülkede Evo Morales'i iktidara taşıyan sürecin nasıl geliştiğine odaklanmaktadır. Çalışma Bolivya örneği üzerinden toplumsal hareketlerin iktidar değişikliğinde oynayabileceği rolü ortaya koymayı amaçlamaktadır. İktidarı ele geçirmeyi hedefleyen devrimci işçi mücadelelerinin bu amaçlarının geri plana itildiği süreçte yeni toplumsal hareketler iktidarı hedef almadan hak mücadelelerine yoğunlaşmıştır. Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve neoliberalizmin uygulama alanının genişlediği küreselleşme sürecinde neoliberalizm karşıtlığı toplumsal hareketler açısından yeni bir taban oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda farklı amaçlarla örgütlenen grupların bir araya gelmesiyle oluşan toplumsal hareketliliğin hak mücadelesinin ötesinde daha kapsamlı bir dönüşüme ivme kazandıracığı iddia edilmektedir. Morales'in iktidara gelişi Cochabamba, Cocaleros ve Aymara Direnişlerinden bağımsız ele alınamayacak, toplumsal hareketliliğin yansımalarını içinde barındıran bir süreçtir. Farklı direniş hareketleri arasında dayanışmanın ve ortak mücadele pratiğinin geliştirilmesi kapsamlı politik dönüşümlerin de altyapısını hazırlamaktadır. Çalışmada 2000'li yılların başından Bolivya'nın politik ve toplumsal yaşamını derinden etkileyen direniş hareketleri incelenecektir.

Bu hareketlerin iktidar değişikliğindeki rolünün ortaya konulması toplumsal hareketlerin taşıdığı politik dönüşüm potansiyelini vurgulamak açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda öncelikle toplumsal hareketlerin tarihsel süreçte geçirdiği değişim kısaca ele alınacaktır. İşçi mücadelelerinden yeni toplumsal hareketlere uzanan yelpaze içinde küreselleşme ile farklı hareketlerin ortak mücadelesinin ön plana çıkışı vurgulanacaktır. Bolivya örneği çerçevesinde ülkedeki toplumsal hareket tabanının 2000’li yılların başından Evo Morales’in iktidara geldiği 2006 yılına kadar sergilediği eylemler kronolojik ve betimsel olarak ele alınacaktır. Bu eylemler farklı toplumsal hareketlerin dayanışmasına sahne olmaları ve iktidar değişikliği yönünde somut hedefleri içermeleri açısından önem taşımaktadır. Morales iktidarı ile yaşanan politik dönüşümün sonucunda oluşturulan 2009 Anayasası bu çalışmada ele alınan toplumsal hareketlerin kazanımlarının bir yansıması olarak da değerlendirilebilir. Öte yandan toplumsal hareketlerin iktidar değişikliği sonrası siyasi otorite ile ilişkisi çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Morales’in iktidara gelmesi toplumsal hareketlerde kesilme yaratmamış, politik uygulamalara karşı muhalif hareketler etkinliklerini sürdürmeye devam etmiştir; fakat bu hareketler ayrı bir çalışmanın konusunu oluşturacağı düşünülerek çalışmaya dahil edilmemiştir. Çalışma ile toplumsal hareketlerin sürekliliği dikkate alınarak, farklı hareketler arasındaki dayanışmanın artırılması ve kapsamının genişletilmesinin kökten dönüşümlerin temelini oluşturduğu iddia edilmektedir.

Toplumsal Hareketler: İşçi Mücadelelerinden Küresel Eylemlere

Toplumsal hareketler, en basite indirgenmiş şekilde politik, ekonomik, toplumsal ya da kültürel bir etken bağlamında bireylerin bir araya gelerek dayanışma içinde ortaya koydukları ve belli bir (olumlu ya da olumsuz) etki (dönüşüm) yaratan tepkilerdir. Fransız Devrimi halk hareketlerinin iktidarı değiştirmedeki somut etkisinin anlaşılmasında dönüm noktasını oluştururken, Sanayi Devrimi’nin ardından “hareket” kavramı fabrikalardaki çalışma koşullarının ve kent yaşamının yarattığı sosyal ve kültürel krizler karşısında (toplumsal) grupların tepkisini niteleyecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Nicholas, 1973: 63). Lecomte (2005: 513-14), toplumsal bir hareketin her şeyden önce, bilinçli, planlı ve bir amaca yönelik, kolektif ve iradi bir eylem olduğunu dile getirmektedir. Katılım, yeniden dağıtım ve tanıma süreçleri doğrultusunda katılımcıların mücadelesine dayanan bu ortak eylem, kamu yararını sağlamak veya kamuya zararlı bir durumu gidermek amacıyla düzenlenebilmektedir (Cefai, 2007: 15). Toplumsal hareketler geniş insan kitlelerini, otoriteye karşı çıkmak için bir araya getirmede etkili rol oynarken (Bush ve Morris, 2008: 142) baskıya direniş destekleyen, başarıya da ulaşılar yenilgiye de uğrasalar toplumun değerlerini ve kurumlarını değiştiren kolektif eylemlerdir (Castells, 2008: xv, 6).

Siyasal ve toplumsal bağlamdaki değişimler toplumsal hareketlerin amaçlarında, yapısında, katılımcılarında ve eylem repertuarlarında da değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Toplumsal hareketlerin tepkilerini göstermek için uyguladıkları yöntemler toplumsal hareket repertuarını oluşturmaktadır. Repertuar geçmişteki eylemlerde kullanılan yöntemlerin birleştirilmesi ve standartlaştırılması ile belirginleşirken (Tilly, 2008: 17-18) yalnızca eylemcilerin ne yaptıklarını değil başkalarının onlardan beklediğini nasıl yapmayı bildiklerini içermektedir (Tarrow, 2011: 39). Tilly (2008), toplumsal hareketlerin evrimini tarihsel değişimin bütünlüğü içinde ele alırken, hareketlerin ortaya çıkışında bazı şartların oluşmasının gerekliliğine değinmektedir. Buna göre hedef alınan otoriteye karşı ortak hak talebi, çeşitli politik eylem türlerinin (kolektif eylem repertuarı) gerçekleştirilmesi, katılımcıların belli ilkeleri (taleplerinde makul olma, birlik olabilme, etkili bir sayıya ulaşma, birbirlerine ve/veya yönedikleri kitleye bağlılıklarının gösterilmesi) halk önünde uyumla sergileyebilmesi şartlarının bir aradalığı önem taşımaktadır (Tilly, 2008: 17). Bu bağlamda toplumsal hareketlerin politik süreçlerle bağlantısı üzerinde durulmaktadır; bir politik ortamda toplumsal hareket oluşturulduktan sonra diğer ortamlarda da benimsenmesinde model alma, iletişim ve işbirliğinin kolaylaştırıcı rol oynayacağı ortaya konulmaktadır (Tilly, 2008: 22-23). Bu çerçevede toplumsal hareketlerin tarihsel süreç içinde irdelenmesi işçi mücadelelerinden küresel toplumsal hareketlere uzanan değişimde birbirine eklenen unsurları belirginleştirecektir. Farklı amaçlara sahip toplumsal hareketlerin dayanışma ağı çerçevesinde bir araya gelebilmesini sağlayan değişimin irdelenmesi Bolivya örneğinde politik dönüşümde rol oynayan toplumsal hareketlerin ortak mücadele pratiğinin anlaşılabilmesi için de temel oluşturabilecektir.

Tarihsel olarak işçi sınıfının doğuşu, sosyalist ve anarşist paradigmanın yaygınlaşması toplumsal hareketliliği arttıran etkenlerdir. Bu süreçte Marx ve Engels'in teorik altyapısının oluşturulmasına önemli katkı sağladığı işçi sınıfı mücadelesi eyleme geçirilmeye başlamışken, mücadele yöntemleri ve amaçları konusundaki tartışmalar da derinleşmiştir. Üretim tarzı ile iletişim ve ulaşım araçlarında yaşanan bir dizi devrim sonucu gelişen sanayi toplumu burjuvazi karşısında yaşamak için emeğini satmak zorunda kalan modern işçilerden oluşan proletaryayı yaratmıştır (Marx, 1998: 21-22, 65). Sınıf bilinciyle örgütlenmiş işçi parti ve sendikalarının temel aktörler olarak öne çıktığı işçi hareketleri ya da proleter hareketler devrim yoluyla iktidarın ele geçirilmesi, sosyalist ve ardından komünist bir düzen kurulması amacına dayanmaktadır. Sanayileşme sürecinde insanlık dışı koşullarda çalışan ve yaşayan işçi sınıfı, kapitalist sistemi yıkmayı hedefleyen devrimci hareket ile "enternasyonal" bağlamda evrensel mücadele öngörüsünün de temellerini atmıştır. Grevler ve toplu gösteriler

düzenlemek, gerekli durumlarda şiddete başvurmak ve silahlı mücadeleye girişmek bu hareketlerin temel mücadele yöntemleri arasındadır. 19. yüzyıla damgasını vuran işçi hareketleri 20. yüzyılın ilk yarısındaki büyük savaşlar, yeni kuramsal tartışmalar¹ ve değişen politik düzenin etkisi ile merkezi konumunu yitirmeye başlamıştır. 2. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan iki kutuplu sistemde kapitalist Batı Bloğu içinde Keynesyen politikalar ve sosyal devlet ilkesinin yaygınlaşması işçi mücadelelerinin gerilemesinde rol oynamıştır; refah düzeyi artan işçi sınıfının devrimci yönü törpülenmiş ve mücadele etkinliği azalmıştır (Harman, 2010: 522-24).

Avrupa'da refah politikalarının yaygınlaştığı süreçte sanayi toplumundan, eğitim, sağlık ve iletişim gibi hizmetlerin kitlesel olarak üretim ve dağıtımının merkezi konuma yerleştiği sanayi sonrası topluma geçiş; toplumsal ve siyasal örgütlenme biçimlerinde, kişisel ve kolektif tutumlarda değişime neden olurken, yeni bir toplum modeli ve tarihsel eylem sistemi ortaya çıkmıştır (Touraine, 2010: 311, 317). Laclau ve Mouffe (1987: 80) kapitalizmin tarihsel dönüşümünün, sanayi sonrası üretime geçen ülkelerde klasik işçi sınıfının gerilemesine neden olduğunu ve yeni toplumsal protesto biçimlerinin ortaya çıktığını kabul etmektedir. Sanayi sonrası topluma geçiş süreci sınıf ilişkileri ve çatışmalarında değişimi de beraberinde getirirken işçi sınıfının sanayi toplumunda oynadığı merkezi rol, bu bağlamda sanayi sonrası toplumda yeni toplumsal hareketlerin yeni siyasal özneleriyle yer değiştirmektedir (Touraine, 1978: 19-23). Sanayi sonrası toplumda yeni toplumsal hareketlerin özgünlükleri, kültürel yönelimleri ve doğrudan devlet iktidarını ele geçirme amacı taşımamalarından kaynaklanmaktadır (Touraine, 1978: 110-111). İşçi hareketlerinin temel aldığı nesnel sınıf çıkarına dayalı dağıtım meseleleri yerine kültür, kimlik, özerklik, nitelikli yaşam meselelerine odaklanan (Coşkun, 2007: 134) yeni toplumsal hareketler, devrimle iktidarı değiştirmek fikrinden uzaklaşmıştır.² Bunun yerine sosyal demokrat partiler ve sendikaların ücret sorunlarına, çalışan kadınların ve kalifiye olmayan üretici güçlerin durumuna ilgisizliğinin de etkisi ile geri planda kalan kesimlerin seslerini duyuran toplumsal hareketler güçlenmiştir (Arrighi vd., 2004: 86-7).³

Kuramsal olarak sanayi sonrası toplumla özdeşleştirilen bir yaklaşım olmasına karşın, toplumsal hareketlerin odak noktalarında, hedeflerinde, ihtiyaçlarında, katılımcıların ve bireylerin konumunda, örgütlenme biçimlerinde ve eylem yöntemlerindeki "yeni" unsurlar ile belirginleşen yeni toplumsal hareketler Latin Amerika gibi sanayileşmesini tamamlamamış bölgelerde de gözlenmektedir. Harnecker'e göre (2010: 29), neoliberalizme karşı savaşta yeni toplumsal hareketler, özellikle de köylü ve yerli hareketleri ön plana çıkmıştır. Harnecker bu hareketlere örnek olarak Boliviya'da su ve gaz savaşlarını, Arjantin'de içinde küçük

ölçekli iş sahiplerinin, işçilerin, işsizlerin, uzmanların ve emeklilerin bulunduğu *piqeteros* hareketini, Meksikalı çiftçilerin mücadelelerini, “penguenler” olarak adlandırılan Şilili ortaokul öğrencilerini ve neoliberal küreselleşmeye karşı hareketleri saymaktadır. Kültürel ve kişisel kimliklerin inşası, günlük yaşam ve toplumsal ilişkiler, hak talepleri yeni toplumsal hareketlerin odak noktasında yer alırken, amaç iktidarın ele geçirilmesi değil iktidara karşı kültürel hakların ve sivil toplumun savunulmasıdır; bu nedenle çoklukla oturma eylemleri, imza kampanyaları ve kitlesel yürüyüşler düzenlemek gibi barışçı eylem yöntemleri benimsenmiştir. İşçi mücadelelerinin aksine yeni toplumsal hareketler merkezi ve hiyerarşik olmayan bir yapıyı tercih ederken doğrudan demokrasi ve bireyler arasında iletişimin geliştirilmesi ön plana çıkmaktadır (Cohen, 1998; D’Anieri v.d., 1990: 446-47).

Yeni toplumsal hareketlerin yaygınlaşmasının yanında kapitalist dünya ekonomisi devam ettiği sürece, dünya sistemi içinde yer alan tüm devletlerde sınıf mücadelesinin de devam edeceğini dile getiren yaklaşımlar da mevcuttur. Arrighi vd.’nin (2004: 64) görüşleri Soğuk Savaş döneminde ABD etkisindeki hükümetlere karşı devrimci mücadelelerin başlatıldığı Latin Amerika’da somutlaşmıştır. Devlet iktidarının ele geçirilmesi amacını taşıyan sistem karşıtı hareketler baskıya karşı bir direniş olarak öne çıkmaktadır; bağımsızlık mücadeleleri ile güç ilişkileri değişse de refah arttırılamamış, eşitsizlikler ortadan kaldırılamamış ve yeni baskı mekanizmaları oluşturulmuştur (Arrighi, 2003: 1-3). Sanayileşme ve modernleşme süreçlerini hızla tamamlayarak, ekonomik büyüme ile bağımlılıklarından kurtulmayı amaçlayan ve temelde ithal ikameci politikaları benimseyen ülkelerde, uluslararası kuruluşların planları doğrultusunda geliştirilen kalkınma politikalarının ülkelerin Batı’ya, özellikle de ABD’ye bağımlılıklarını artırdığı, fakirleşmeye neden olduğu vurgulanmaktadır (Cardoso ve Faletto, 1979; Ritzer, 2010: 92-93). 1959 Küba Devrimi bu bağlamda bölge ülkeleri açısından alternatif bir düzenin ortak mücadele ve dayanışma ile kurulabileceğini gösteren ve bölge ülkelerindeki devrimci hareketleri artıran bir etki yaratmıştır. Latin Amerika’daki gelişmeler, sistem karşıtı mücadele içindeki işçi hareketinin etnik, dinsel, kimlik temelli hareketler ve kadın hareketinden bağımsız bir şekilde etki gösteremeyeceğinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır (Kalouche ve Meilants, 2008: 234). Bu çerçevede işçi hareketi ile yeni toplumsal hareketlerin ortak bir amaç için ortak mücadele içinde bir araya gelebilmesi siyasi iktidarın dönüşümünde rol oynayabilecek bir unsur haline gelmektedir. 1990’lı yıllardan itibaren yaşanan küresel değişim toplumsal hareketlere bu yönde yeni bir ivme kazandırmıştır.

Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile başlayan küreselleşme süreci iletişim, ulaşım ve bilişim teknolojilerindeki devrim

niteliğindeki ilerleme ile dünyanın birbirine bağlandığı; mal, insan ve sermaye hareketlerinin esnekleştiği, bilgiye erişimin kolaylaştığı bir durum yaratmıştır. Farklı yerellikler arasındaki etkileşimin arttığı, yerelin küreseli etkileme gücüne kavuştuğu (McGrew, 2005: 22) küresel sistem içinde yaygınlaşan ve serbest piyasanın gelişimi yönünde devletin rolünün kısıtlanmasını temel alan neoliberal politikalar eşitsizliklerin derinleşmesinde etkili rol oynamıştır. Neoliberalizmin etkisiyle şekillenen politikalara karşı ortaya çıkan yerel toplumsal hareketler küresel sistemin değişimiyle paralel ulus-ötesi etki doğurabilen özelliğe bürünmüştür. 1994 yılında Meksika'nın NAFTA üyeliğiyle başlayan Zapatista Direnişi ve 1999 Seattle Gösterileri toplumsal hareketlerin 21. yüzyılda yeni bir ivme kazanacağına habercileri niteliğindedir. Yaygın olarak "küreselleşme karşıtı hareketler" olarak adlandırılan bu hareketler, temelde küreselleşme olgusunun kendisine değil, neoliberal küreselleşmeye karşı olduklarını belirtirken, ortak noktaları küresel sistemin yarattığı hâkimiyete karşı muhalefet oluşturabilmeleri ve başka bir küreselleşmenin mümkün olduğunu yönündeki görüşleridir (Çetinkaya, 2008: 59; Petras, 2004: 358).

Castells (2008: 190) küreselleşme karşıtı hareketi, "zenginlik, bilgi ve iktidarın küreselleşmesi koşullarında geleneksel demokratik denetimlerin başarısız kalmasının ardından; toplumun kurumları üzerinde denetimi sağlamasını amaçlayan bilinçli bir girişim" olarak tanımlamaktadır. Bunun yanında değişen direniş çeşitleri, aktörleri, alanları ve stratejileri bağlamında, bu hareketlerin yapısal değişim olasılığı ve potansiyelinin de dikkate alınması gerekli görülmektedir (Mittelman ve Chin, 2005). Neoliberalizm karşıtlığı ortak noktasında birleşen bu hareketlerin ulus-ötesi karakteri, katılımcılarının çeşitliliği, ağ yapısında örgütlenmeleri ve teknolojik yeniliklere adaptasyonları yeni toplumsal hareketlerden farklılaşan özellikleridir. Yerelde ortaya çıkan toplumsal hareketlerin, mücadele ettikleri sorunların sınıraşan nitelikte, küresel yapı ve problemlerle bağlantılı olduğunu fark etmeleri eylemliliğin küresel düzeye taşınmasında önemli rol oynamıştır (Cohen, 1998: 6). Küresel toplumsal hareketler pek çok farklı grubu bir araya getirerek dağınık ağ örgütlenmesinin yapı taşlarını oluşturmuştur. İşçi hareketlerinin temel örgütlenme birimi olan sendikalar ile insan hakları örgütleri, sivil toplum kuruluşları, anarşistler, çevreciler, feministler, LGBTİ gruplar ya da dini gruplar tek bir otorite altında birleşmek yerine bir ağ yapısı içinde etkileşim kurmaktadır (Hardt ve Negri, 2011: 103; Sommier, 2003: 22, 117-119).⁴ Bu hareketler içinde çatışan politik eğilimlerin ortak bir amaç için bir araya gelebildiği görülmektedir. Farklı önceliklere sahip toplumsal grupları ve hareketleri bir araya getiren amaç neoliberal politikaların yıkıcı etkisine karşı küresel bir dayanışma hareketinin oluşturulması arayışıdır. Varılmak istenen ortak amaçlar ve ihtiyaçların karşılanması için herkesin birbirine karşılıklı yardım ettiği durumu ifade eden "dayanışma"⁵

kavramı (Arslantürk ve Amman, 2000: 359) bu bağlamda neoliberalizmin yıkıcı etkisinin ortadan kaldırılması ve eşitlik, adalet ve demokrasi temelinde ortak yaşamsal çıkarların korunmasını sağlayacak kapsamlı bir değişimin yapı taşı olarak kabul edilmektedir.⁶

Farklı unsurları ortak bir amaç için, ulusal bağların ötesinde, esnek bir yapı çerçevesinde bir araya getirebilen küresel toplumsal hareketler teknolojiyi etkin kullanmaları, ağ biçiminde örgütlenmeleri, katılımcılarının çeşitliliği, demokrasiyi güçlendirme potansiyelleri ile ön plana çıkmaktadır. Küreselleşme karşıtı hareketlerin küresel norm ve değerlerin hem yaratıcısı hem yargılayıcısı hem savunucusu rolünü aynı anda üstlenebildikleri iddia edilmektedir (Erdi Lelandais, 2009: 80). Bu bağlamda küresel etki doğurabilen toplumsal hareketlerin, yeni toplumsal hareketlerden farklı olarak -neoliberalizm karşıtlığı ekseninde- yerel ve ulusal düzeyde iktidar değişiminde rol oynama potansiyelleri de yükselmektedir. Bolivya'da Cochabamba direnişinden Evo Morales'in iktidara gelişine kadar geçen sürecin incelenmesi 21. yüzyıl başında toplumsal hareketlerin iktidarın dönüşümünde oynayabileceği rolün somutlaştırılmasında örnek oluşturacaktır. Bu hareketlerin etkisinin daha iyi anlaşılabilmesi için Bolivya'nın sosyo-politik dinamikleri içinde hangi tabana dayandıkları irdelenmelidir; böylece Bolivya'da işçi mücadeleleriyle gelişen toplumsal hareket birikiminin neoliberalizm karşıtlığına nasıl evrildiği de anlaşılacaktır.

Bolivya'nın Sosyo-Politik Dinamikleri

Bolivya'nın kuruluşundan itibaren toplumsal yapı içinde toprak sahibi elitler ile yerli kökenli köylüler arasında bölgesel ve sınıfsal çatışmalar süregelmiştir. Toprak ya da maden sahibi beyazlar (*Créole/criollo* ya da kökleri sömürge döneminde Avrupa'dan gelen yerleşimcilere dayananlar) ve melezler (*mestizo*) devlet yönetiminde de söz sahibi olurken, ülke politikalarını kendi çıkarları yönünde şekillendirebilmişlerdir (Sanabria, 1999: 536). 1914 yılında kurulan Bolivya Sosyalist Partisi ile 1934 yılında kurulan Devrimci İşçi Partisi ülkedeki toplumsal hareketliliğin örgütlenmesi yönünde yeni bir ivme kazandırmıştır. Sol partilerin temel hedefleri antiemperyalizm, toprak reformu ile özellikle ülke ekonomisinin temel kaynağı olan madenlerin ulusallaştırılmasıdır. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde yerli hakları da solun ilgili alanındayken, konunun politik mücadele içinde yer bulması ancak 1990'lı yılların sonunda mümkün olmuştur.

Bunun yanında, ülkede politik partilerden daha güçlü ve etkili baskı oluşturan kurumsal yapı sendikalarlardır. Özellikle demokrasi ve sivil hakların geliştirilmesi konusunda askeri yönetim altında sendikalar etkili bir mücadele verirken, sınıf çıkarlarını temel alan bir platform olmaktan öte, ülkedeki tüm sektörleri

içine alan bir mücadeleye girilememiştir (Tapia, 2008: 216-219). Ülkedeki sendikal örgütlenmenin en önemli temsilcisi 1952 yılında kurulan çatı örgüt konumundaki COB (*Central Obrera Boliviana*-Bolivya İşçi Merkezi) ile ana merkeze bağlı en güçlü birliklerden biri olan FSTMB'dir (*Federación Sindical de Trabajadores Mineros de Bolivia*-Bolivya Maden İşçileri Sendikası Federasyonu). İşçilerin yanı sıra tarımla uğraşan köylüler, özellikle koka üreticileri (*cocaleros*) de ülke içindeki önemli bir baskı grubudur. CSUTCB (*Confederación Sindical Única de Trabajadores Campesinos de Bolivia*- Bolivya Kırsal İşçiler Sendikası Konfederasyonu) bu kesimlerin örgütlülüğünün sağlanmasında önemli rol oynarken, FETCTC (*Federación Especial de Trabajadores Campesinos del Trópico de Cochabamba*-Tropik Cochabamba Kırsal İşçiler Özel Federasyonu) koka üreticilerinin hem diğer sendikalar içinde konumunu güçlendiren hem de politik etkinliklerini artıran bir çatı oluşturmuştur.

Bolivya zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasına karşın Latin Amerika'nın en fakir ve az gelişmiş ülkelerinden biri olagelmıştır. Önemli doğal gaz ve çinko rezervlerine sahip Bolivya, 1980'li yılların ortalarından itibaren uluslararası finans kuruluşlarının baskısıyla madenler başta olmak üzere devlete ait işletmeleri özelleştirmeye başlamıştır. Özellikle 1985 yılında değişen ekonomi politikasının yansıması olarak maden özelleştirmelerinin uygulanmaya konulması, sendikaların başını çektiği toplumsal hareketleri tetiklemiştir. Yeni ekonomi politikaları toplumsal muhalefeti artırırken, öngörülen aksine ülkenin ekonomik sorunlarına çözüm getirmemiş; işsizlik ve bütçe açığı sorunları artarak devam etmiştir (Kohl, 2004).⁷

1986 yılında madencilerin köylü federasyonları ile ittifak halinde başlattıkları grev ve "Yaşam Hakkı" yürüyüşü kentli işçilerden ve kiliseden de destek görmesine karşın hükümet, politikalarından geri adım atmamış; bu ittifak da uzun süreli olamamıştır (Sanabria, 1999: 544-546). Öte yandan göç etmek zorunda kalan işsiz madenciler, yerleştikleri bölgelerdeki toplumsal yapıyı da değiştiren bir rol oynamıştır. Gittikleri bölgelerde kırsal kesime ya da kent çeperine yerleşen eski madenciler örgütlü mücadelelerini başka alanlara da taşımışlardır. Örneğin Cochabamba'nın doğusunda yer alan ve koka üretimi ile öne çıkan Chapare bölgesine yerleşenler için tek geçim kaynağı bu faaliyet olurken, hükümetin, ABD'nin telkini ve uyuşturucu ticaretinin engellenmesi amacıyla koka üretiminin yasaklamak istemesi yeni bir toplumsal hareketin doğuşunu da sağlamıştır (Andersson, 2008: 3). Evo Morales'in politik kimliği de Koka Üreticileri Birliği Başkanlığı sırasında ön plana çıkmıştır.

Bolivya'nın yakın tarihindeki bu örnekler, toplumsal hareketlerin tarihsel süreç içindeki değişimiyle de paralellikler taşımaktadır. Örgütlü işçi mücadelesinin

oluşturduğu toplumsal hareket tabanı eylem pratiği ve kitleleri bir araya getirebilme deneyimi ile sonraki mücadelelerin yapı taşlarını oluşturmuştur. Neoliberal reform süreci, ülke içinde sendikaları ve işçi birliklerin zayıflatırken, kitlesel işçi hareketlerinin gerilemesi yerli halkların kimlik temelli mücadelelerine alan açmıştır (Haarstad ve Andersson, 2009: 13-15, 17). Bu durum post-endüstriyel toplumlarla özdeşleştirilen yeni toplumsal hareketlerin gelişmesini tamamlamış bir toplumda da ortaya çıkabileceğini göstermektedir; öte yandan yeni toplumsal hareketler içinde değerlendirilen yerli hareketlerinin örgütlenmesinde ve eyleselliklerinde işçi mücadeleleri içinde kazanılan deneyimlerin rolü de göz ardı edilmemelidir. Toplumsal ve politik bilincin yükselmesi, yerli hareketlerinin etkinliğini artırırken yerlilerin diğer sınıflarla işbirliği içine girmeleri neoliberal politikaların dönüştürülmesi yönünde atılacak etkili adımlara da temel oluşturmuştur. Tabandan gelen bu hareketler arasındaki işbirliği ve dayanışma, Cochabamba direnişinde olduğu gibi sonuca ulaşılmasını kolaylaştırırken, farklı toplumsal hareketleri de tetikleyebilmektedir. Toplumsal hareketlerin katılımcılarının ve eylem alanlarının genişlemesi taleplerinin karşılanması ve kökten dönüşümler için yapı taşlarını oluşturmaktadır. Örneğin su özelleştirmesine son verilmesi özelleştirilen doğal gazı karşı da toplumsal muhalefeti harekete geçirmiştir; bu durum Başkan de Lozada'nın iktidarı kaybetmesine yol açacak neoliberalizm karşıtı ulusal bir hareketin ortaya çıkmasında da rol oynamıştır (Dello Buono, 2010: 20-21). Ayrıca Morales'in ve partisi MAS'ın (*El Movimiento al Socialismo*-Sosyalizme doğru Hareket) iktidara gelişinde de neoliberalizm karşıtlığı vurgusu etkili bir unsur olmuştur. farklı mücadelelerin ülkede örgütlü mücadelenin etkin olduğunu, sıradan insanların yaşamsal önemdeki hakları için direnmelerinin ve neoliberalizmin olumsuz etkilerine karşı farklı kesimlerin işbirliğinin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır.

1998 seçimleri ile Bolivya politik sahnesine çıkan MAS, koca üreticileri ve köylü birlikleri temelinde örgütlenmesine karşın, 2000'li yıllarda ön plana çıkan diğer sol ve yerli kimlikli hareketlerle işbirliği içine girerek, hem kırsalda hem de kentlerde anti-neoliberal ve anti-empyralist muhalefet tabanını oluşturmaya başlamıştır (Webber, 2008: 81). Cochabamba direnişi, 2003 yılında "Kara Ekim" olarak anılan hükümetin doğal gaz politikalarına karşı girişilen eylem ve 2005 yılında Aymara ve Quechua yerlilerinin başlattığı özerklik hareketindeki rolü, MAS'ın destekçilerini arttırmıştır. 18 Aralık 2005 tarihinde Bolivya'nın yerli kökenli ilk devlet başkanı Evo Morales, % 54'lük oy oranı ile iktidara gelmiştir. Fuentes (2007) Morales'in iktidara geliş sürecinde Cochabamba Su Savaşı, Altiplano'daki Aymara isyanı ve Chapare bölgesindeki Cocaleros direnişinin, devrimsel mücadeleye ivme kazandırdığını belirtmektedir. Özellikle sömürge

döneminden beri yönetimde söz sahibi olamayan yerlilerin, politik, sosyal ve kültürel kimliklerinin güçlenmesi açısından da MAS önemli bir semboldür. Bu toplumsal hareketlerin incelenmesi MAS'ın iktidara gelişinin yalnızca politik söylem ve ideolojiyle bağlantılı olmadığını, tabandan gelen eylem pratiğiyle de desteklendiğini ortaya koyacaktır.

Su Özelleştirmesi ve Cochabamba Direnişi

1980'lerden itibaren IMF ve Dünya Bankası'nın yapısal uyum politikaları çerçevesinde Bolivya ekonomisi yeniden şekillendirilirken su politikaları da bu süreçten etkilenmiştir. Neoliberal politikaların ülkede olgunlaşmaya başladığı dönemde, yerel düzeyde su hizmetlerinin özelleştirilmesi yönündeki ilk talebi 1994 yılında Dünya Bankası, Cochabamba Belediyesi'ne ek kredi sağlamanın ön koşulu olarak ileri sürmüştür⁸. 1980'li yıllarda madenlerin kapanmasının ardından yoğun göç almaya başlayan kentte 1990'ların sonunda nüfusun yaklaşık yarısı su şebekesine bağlı değildir. Özellikle yoksul yerli göçmenlerin yaşadığı güney bölgesinde (*Zona Sur*) halk suya erişim için kuyular açarak kendi su şebekesini inşa etmiştir (Spronk, 2007: 12-15). Su kaynaklarının ve hizmetlerinin özelleştirilmesi süreci, diğer ülkelerdeki su hareketleri için sembol haline gelen Cochabamba Su Savaşı'nı başlatacaktır. Bu, Bolivya'daki siyasal ve sosyal örgütlenmeyi köklü şekilde etkileyecek, su hakkının tanınmasına kadar uzanacak uzun soluklu bir mücadele örneğidir.

Eylül 1999'da Cochabamba Belediyesi, ihalede tek teklif veren firma olan (Finnegan, 2002) Aguas del Tunari uluslararası konsorsiyumuna su haklarının tamamını devreden sözleşmeyi imzalayarak, su hizmetlerini özelleştirmiştir. Kasım ayında kabul edilen 2029 Sayılı İçme Suyu ve Kanalizasyon Yasası uyarınca, imtiyaz sahibi şirket sorumluluk alanında bulunan tüm hanelere su sayacı takma hakkını elde ederken; yerel kooperatifler tarafından inşa edilmiş olsalar dahi, köylerdeki su kuyuları, yağmur suyu biriktiren sarnıçlar ile kanallar da su hizmetini yürüten şirketin sorumluluğuna vermiştir (Melançon, 2005: 66-69). Özelleştirmeye ilk tepkiler çevrecilerden, mühendis ve çiftçi sendikalarından gelirken, bu örgütler halk toplantıları düzenleyerek önceliklerini ortaya koymaya çalışmışlardır⁹. Sivil toplum örgütlerinin uyarıları hükümet ve yerel yönetim tarafından dikkate alınmazken, toplumu alarma geçirmiş; dernekler, su kooperatifleri ile FDTFC'nin (*Federación Departamental de Trabajadores Fabriles de Cochabamba-Cochabamba Fabrika İşçileri Federasyonu*) de katılımı ile "Su ve Yaşam Hakkının Korunması Koordinasyonu" (*Coordinadora de Defensa del Agua y de la Vida*) kısa adıyla Coordinadora oluşturulmuştur. Hareketin başına sözcü sıfatı ile FDTFC Başkanı Oscar Olivera getirilmiş; örgütün merkezi de FDTFC'nin 14 Eylül Meydanı'ndaki ofisi olmuştur¹⁰ (Assies, 2003: 24). Coordinadora hem kırsal hem kentli kesimin taleplerini

bir arada dile getirebileceği bir yapı ortaya çıkarırken, aynı zamanda yönetim kademesindeki dağılım, örgütlü mücadele açısından deneyimli kesimlerin su hakkını bir arada savunmasını kolaylaştırmıştır. Coordinadora sözcüsü Oscar Olivera, Cochabamba halkı olarak taleplerinin yeterli miktarda suya makul bir fiyatla sahip olmak, şeffaf ve dürüst bir yönetim ve işletme olduğunu, yeterli suya erişimin de yoksulların öncelikli olarak yararlandığı bir hak olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Coordinadora'nın söylemlerinde öne çıkan üç temel vurgu kent-kır arasında birlik; neoliberalizme karşı mücadele; (demokrasinin ve bölgeselleşmenin desteklenmesi ile) merkezi yönetimdeki yozlaşmanın reddidir (Melançon, 2005: 77, 110).

Aylık gelirin 100 dolardan az olduğu ve su faturalarının gelirin yaklaşık % 24'ünü oluşturduğu kentte, Ocak 2000'de, özelleştirmenin ardından gelen ilk faturaların gösterdiği gibi, su tarifelerinde yaşanan %200'e yakın artış (Lobina, 2003: 3) yıkım olarak değerlendirilebilecek boyuttadır. Bu durum ticari işletme sahipleri ile orta sınıfı dahi şaşırtmış ve Coordinadora'nın protestolarını desteklemelerini sağlamıştır (Finnegan, 2002). Şirketin artan su faturalarına getirdiği açıklama ise, kentin su sisteminin onarım ve iyileştirme çalışmalarının artışa neden olduğu yönündedir. Aguas del Tunari'nin, faturaların ödenmemesi durumunda suların kesileceği tehdidine karşı, 10 Ocak'ta Coordinadora'nın çağrısıyla büyük bir miting düzenlenmiş, kent çeperi ve kırsal kesimde destek amacıyla kurulan barikatlarla halk direnişi spontane şekilde büyümüştür. Bu gelişmelerin ardından şirket ve Coordinadora arasından merkezi hükümet aracılığıyla yapılan görüşmeler, fiyatların gözden geçirilmesi ve 45 gün içinde 2029 sayılı yasanın değiştirilmesi gibi konularda anlaşmayla sonuçlanmıştır (Assies, 2003: 24-26).

Şubat ayında ise "Cochabamba Su Savaşı" olarak anılacak ve üç büyük direniş ile sonuçlanacak süreç başlamıştır. Bu dönemde ulusal hükümette yaşanan kriz Cochabamba'yı da etkilemiştir. Hükümetin faturalardaki artış oranını % 20'de sabitlemek istemesi protestoları yeniden alevlendirmiştir. Coordinadora'nın düzenlediği ve 50.000 kişinin katıldığı iki gün süren direnişte daha önceki talepler yinelenmiştir. Başkentten gelen polis birliklerinin müdahalesi ile sona eren olaylar sırasında yaralanan ve tutuklananlar olmuştur (Finnegan, 2002). 5 Şubat'ta Cochabamba Başpiskoposu ile Ulusal Ombudsmanın (*Defensor del Pueblo*) arabuluculuğu ile yeni bir anlaşma üzerinde uzlaşmıştır (Assies, 2003: 26-27).

26 Mart 2000 tarihinde Coordinadora gayri resmi bir referandum ile halka danışarak özelleştirmenin onaylanmadığını¹¹ gözler önüne sermesi kendi meşruiyetinin artmasında da etkili olmuştur. Şubat ayında imzalanan ve hükümete 45 günlük süre tanıyan anlaşmanın gereklerinin yerine getirilmemesi

Coordinadora'nın taleplerini sertleştirmesi sonucunu doğurmuştur. Yerel hükümet ve devlet başkanı Hugo Banzer, Cochabamba'daki hareketlerin uyuşturucu kartellerince desteklendiğini, demokratik olarak seçilmiş anayasal hükümete karşı ve yasal düzeni bozmak amacıyla olduklarını ifade ederek (Melançon, 2005: 117) harekete ülke içinden ya da uluslararası sivil toplum kuruluşlarından gelecek desteği engellemeye çalışmıştır.

Aguas del Tunari ile imzalanan sözleşmenin feshedilmesi ve 2029 sayılı yasanın değişmesi talepleriyle Coordinadora'nın yaptığı eylem çağrısı sonucunda 4 Nisan'da başlayan protestolar, farklı kesimlerden ve sınıflardan (yoksullar, orta sınıf mensupları, köylüler) 100.000 kişinin katıldığı ve tüm kenti iki gün boyunca bloke eden halk direnişlerine dönüşmüştür (Spronk, 2007: 16-17). 100'den fazla kişinin yaralandığı gösteriler sırasında 6 Nisan'da O. Olivera'nın da aralarında bulunduğu 22 Coordinadora üyesinin tutuklanması kilisenin de dahil olduğu arabulucuların tepkisini çekerken, gösterileri alevlendirmiştir. 14 Eylül Meydanı'nda toplanan halk, talepleri kabul edilene kadar direnişe devam etmekte kararlı olduğunu göstermiştir. 8 Nisan tarihinde hükümetin sıkıyönetim kararının ardından 17 yaşındaki bir gösterici açılan ateş sonucu vurulmuş ve hayatını kaybetmiştir. Sıkıyönetim ilanı kararında Cochabamba'ya destek için Boliviya'nın başka kentlerine yayılan gösteriler de etkili olmuştur; örneğin Altiplano bölgesinde ve Evo Morales'in başında olduğu Chapare'de koka üreticileri birliği üyeleri destek gösterileri düzenlemiş, barikatlar kurmuşlardır (Spronk, 2007: 17).

Gaz bombalarının kullanılmasına ve göstericilerin üzerine ateş açılmasına karşın devam eden protestolar ve halkın kararlı direnişi sonucunda hükümet, 9 Nisan'da su hizmetlerinin özelleştirilmesinde geri adım atmıştır. Aguas del Tunari ile sözleşmenin feshedilmesinin Boliviya'nın imajını sarsacağı ve bölgenin 10 yıllık süreçte susuz kalacağı (Melançon, 2005: 107) iddiasında bulunan hükümet, 10 Nisan'da Coordinadora'nın taleplerine karşı direnemeyerek, imtiyaz sözleşmesinin feshedilmesini garanti eden bir anlaşma imzalamıştır. Gösterilerin en militan katılımcıları olan köylü ve çiftçiler, su yasasını değiştiren düzenleme meclisten geçene kadar eylemlerini devam ettirme kararı alırken, 11 Nisan'da geleneksel kullanım hakkını tanıyan 2066 sayılı yeni su yasası yürürlüğe girmiştir (Spronk, 2007: 17; Assies, 2003: 30).

2001 Kasım ayında Aguas del Tunari'nin en büyük ortağı Bechtel firması "Yatırım Anlaşmazlıklarının Düzenlenmesi Uluslararası Merkezi"ne, Boliviya aleyhine şikâyette bulunurken, sivil toplum örgütlerinin, oturumların halka ve sivil toplum örgütlerine açık olması yönündeki talepleri reddedilmiştir (Chatterjee, 2003). Uluslararası finans konularında şeffaflığın geri planda kalabileceğinin

göstergesi olan bu sürecin sonunda Bechtel şikâyetini geri alırken, Bolıvyalı'nın da Aguas del Tunarı'nın de sözleşmenin feshi dolayısıyla herhangi bir tazminat ödememesine karar verilmiştir (Bechtel, 2006).

Cochabamba Su Savaşı, Tapia'ya (2008: 222) göre, "uluslararası sol ve neoliberalizme direniş açısından bir ikon haline gelmiştir". Başlangıçta kentliler ile köylüler arasında protestolarda bir bütünlük yoktur; kentliler fiyatların yükselmesine karşı çıkarken, köylüler ise suyla ilgili yasal düzenlemelerin değiştirilmesi için harekete geçmiştir (Melançon, 2005: 66). Özelleştirme süreci ve Coordinadora'nın kuruluşu ile kent ile kırsal arasındaki ayrım ortadan kalkarken, farklı çıkarlara sahip kesimlerin ortak bir yaşamsal çıkar için bir arada hareket edebildiği ve böylece hareketlerin sonuca ulaşmasının kolaylaştığı gözlenmektedir. Coordinadora'nın belli bir üyelik şartı getirmemesi, toplantı ve gösterilere katılan herkesi üye olarak kabul etmesi katılımı arttıran ve kolaylaştıran bir unsurdur. Kararların kamuya açık alanlarda alınması ve tüm "üyelere" söz hakkı tanınması, gerekli görülen durumlarda halkoylamasına başvurması doğrudan demokrasinin uygulanması açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır (Bustamante, 2004: 43).

Bunun yanında Coordinadora sözcüsü Oscar Olivera, sadece yeni tarifeler için mücadele etmenin yeterli olmayacağını, sistemin bütününe karşı mücadele etmek gerektiğini belirtmiştir (aktaran Melançon, 2005: 99). Bu yaklaşımla hareketin amacının yalnızca su hakkıyla ilgili olmadığı, daha geniş bir perspektifle neoliberalizm karşıtlığının vurgulandığı öne sürülebilir. Sözleşmenin feshinden sonra Coordinadora'nın dağılmaması; kuruluş amaçlarını genişleterek, ulusal düzeyde neoliberal politikalara karşı sürekli bir mücadele içine girdiğini ve Cochabamba zaferinin tüm dünyanın zaferi olduğunu açıklaması (aktaran Melançon, 2005: 141, 146) da bunun somut bir göstergesidir. Varlık nedeni ortadan kalksa da Coordinadora dağılmamış, neoliberalizm karşıtı mücadelesini, örneğin koka üreticilerinin ya da madencilerin direnişine destek olarak, farklı ölçeklerde yürütmeye devam etmiştir.

Olivera, 11 Kasım 2000'de Presencia gazetesine verdiği demeçte Cochabamba su imtiyaz sözleşmesinin feshinin "egemenlik, demokrasi ve halkın sesinin duyurulması için bir örnek olduğunu" belirtirken, kazanılan mücadelenin kazanılacak mücadelelerin habercisi olduğunu da eklemiştir (aktaran Melançon, 2005: 115). Bunun yanında Olivera, 2000 yılında Washington'da düzenlenen IMF ve Dünya Bankası karşıtı protestolara da katılmıştır (Shultz, 2008: 26-27); bu durum hareketin öne çıkan isimlerinin sorunun kaynağında değişiklik yapılması gerektiği algısına sahip olduğunu göstermektedir.

Cochabamba örneği örgütlü toplumun ve organize mücadelenin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Sendikaların ve örgütlü kesimlerin mücadeledeki rolü işçi hareketlerinden elde edilen birikimin önemini ortaya koymaktadır. Bunun yanında yerlilerin mücadele içindeki rolü dikkate alınarak Cochabamba direnişini yalnızca kimlik ya da hak mücadelesi olarak değerlendirmek yetersiz kalacaktır. Farklı çıkarlara sahip kesimlerin ortak bir yaşamsal çıkar için bir araya gelmesi, politik baskı oluşturmanın ötesinde politik kararlar üzerinde belirleyici ve dönüştürücü etki yaratmakta önemli rol oynamaktadır. Ayrıca toplumun, taleplerini yönetime kabul ettirebilmedeki başarısı başka alanlarda mücadele eden toplumsal hareketler açısından da örnek niteliğindedir. Belediye Başkanı M. Reyes Villa ve Belediye Meclisi bu süreçte toplumun taleplerini algılamakta ve bu yönde karar almakta yetersiz kalmıştır. Başlangıçta Coordinadora'nın meşruiyetini reddetmelerine karşın, daha sonra görüşmeler sırasında taraf olarak kabul etmeleri ve özellikle de Coordinadora'nın toplumsal duyarlılığı harekete geçiren gösterilerine kayıtsız kalamamaları (Bustamante, 2004: 42), Coordinadora'nın meşruiyet sorununu ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda farklı toplumsal kesimlerin ortak mücadele pratiği geliştirebilmesi devlet başkanının istifasına kadar uzanan etkili bir değişim yaratabilmiştir. Toplumsal hareketler arasında dayanışmanın artırılması ve mücadelelerin ortak bir hedefe yönlendirilmesi yeni toplumsal hareketlerin geri plana ittiği iktidarın dönüştürülmesi düşüncesini de yeniden gündeme getirmektedir.

Cocaleros - Koka Üreticileri Hareketi ve Yerli Halklar

2014 yılı verilerine göre yaklaşık 10 milyon 630 bin nüfuslu Boliviya'da, ülke nüfusunun çoğunluğunu yerliler oluşturmaktadır. Nüfusun % 30'u Quechua, % 25'u Aymara yerlisidir. % 30 oranında yerli ve beyaz melezi *mestizo* yer alırken, nüfusun % 15'i beyazlardan oluşmaktadır (The World Factbook-Bolivia, 2014). Boliviya tarihi boyunca ekonomik, siyasal ve toplumsal olarak beyazların ve mestizoların baskısı altına yaşayan yerli halklar, 1980'li yıllardan itibaren ülkenin doğusundan başlayarak örgütlenerek, 1990'da toprak reformu, yerli kimliğinin tanınması ve kurucu meclis önerisiyle harekete geçmişlerdir. Madencilerin ya da işçilerin yerlilerden aldığı destek toplumsal hareketlerin güçlenmesi açısından önem taşımanın yanında hareketlerin genişlemesi hedefin "direnişten iktidara" yönelmesini kolaylaştırmıştır (Fuentes, 2007).

Yerli halklar açısından politikadaki en can alıcı tartışma konulardan biri koka üretimidir. Koka üretimi, Boliviya ekonomisi açısından da büyük önem taşımaktadır. And Dağları'nın yerli halkları yüzyıllardan beri kendileri için kutsal anlamlar da taşıyan kokayı, geleneksel yöntemlerle, tıbbi ve dini amaçlarla yasal olarak üretmektedir. Koka bitkisi kokainin de hammaddesi olduğu için ekimine kısıtlama getirilmek istenmektedir. Koka üreticileri içinde ön plana çıkan yerli

grup Aymaralardır; aralarında eski madencilerin de yer aldığı grup, dayanışma anlayışları, anti-emperyalist söylemleri ile mevcut sendikanın yerel bir güç olarak hareket etmesini sağlamıştır. 1994 yılında koka üreticilerinin gerçekleştirdiği direniş, ülke içinde ve dışında, farklı kesimlerden destek görmüştür (Sanabria, 1999: 552-553). 1980'lerin başında koka üreticilerinin örgütlendiği altı sendika mevcutken, Morales önderliğindeki federasyon çerçevesinde bu sendikaların bir araya gelmesi bir yandan üreticilerin direniş gücünü arttırırken, diğer yandan sendikaları emperyalizme karşı duruşun merkezi konumuna getirmiştir (Fuentes, 2007).

1980'li yılların başında Bolivya'da işbaşına gelen iktidar ABD destekli politik değişimin de önü açmıştır. Bu süreçte ABD'nin "uyuşturucuyla mücadele" politikaları paralelinde, koka üretimine kısıtlama getirecek düzenlemeler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Dünyanın ikinci büyük koka üreticisi olan Bolivya'da yüzlerce yıldır yerli topluluklarca çeşitli amaçlarla kullanılan koka bitkisi, yoğunlukla Chapare ve Yungas bölgelerinde yetiştirilmektedir. Kokanın, sentetik bir uyuşturucu olan kokainin de hammaddesi olarak kullanılması ve ABD'deki kokain pazarının %15'inin Bolivya kaynaklı olması nedeniyle, ABD'nin desteği ile 1983'te koka üretimini kısıtlayacak beş yıllık program ve ilgili yönetmelik yayımlanmıştır (Hudson ve Hanratty, 1989). 1988 yılında kabul edilen 1008 sayılı yasa bu düzenlemelerin ilkidir. Devlet tarafından belirlenen bölgelerin dışında -yerli nüfus tarafından geleneksel olarak yapılan koka üretiminin önemli bir kısmını kapsayan alanlar da dahil- yapılan koka üretimi yasadışı ilan edilmiştir. Bu durum koka üreticileri arasında ortak kimlik duygusunun güçlenmesini sağlarken, oluşturulan birlikler arasındaki etkileşim tepkilerin toplumsal harekete dönüşmesini kolaylaştırmıştır (Ochoa, 2012: 87). Cocaleros hareketinin emperyalizm ve neoliberalizm karşıtlığına yaptığı vurgu etkisinin ülke çapına yayılmasında önemli rol oynamıştır.

Koka üreticilerinin mücadelesinde en önemli aktör üretici federasyonu olan FETCTC'dir. Aymara kökenli yerlilerin etkisinin yoğun olduğu örgüt, Bolivya'nın ilk özerk köylü konfederasyonu olan CSUTCB içinde de etkin konuma gelmiştir. 1987 yılında FETCTC, CSUTCB içinde kokanın kültürel değerini ve geleneksel kullanımını korumaya yönelik bir komisyonun kurulması yönünde ikna edebilmiştir. Bunun yanında, ülkenin en önemli sendikal örgütü olan COB içinde de koka üreticilerinin etkisi artmaya başlamıştır (Ochoa, 2012: 101-102). Koka üreticilerinin COB içinde aktif olmalarını sağlayan bir diğer faktör ise bu insanların önemli bir kısmının madenlerin kapanmasıyla işsiz kalan madenciler olmasıdır (Healy, 1988: 109). Sendikal mücadele deneyimine sahip eski madencilerin eylem pratiği cocaleros mücadelesinin örgütlülüğünde önemli rol oynamıştır; fakat bu kez eylemcileri birleştiren unsur sınıf kimliğinden çok yerli kimliğidir.

Bunun yanında koka üreticilerinin mücadelesinde de tabandan örgütlenme ve katılımcılık öne çıkan unsurlardır. Mücadelelerin örgütlenmesinde etkin rol üstlenen üretici sendikaları içinde kararlar doğrudan demokrasiyi güçlendirecek şekilde, yerel örgütlerden merkeze aktarılan talepler ve müzakereler ile alınmaktadır. Sendikaların ortak görüşü hükümete ulaştırıldıktan sonra talepleri yönünde karar çıkmaması durumunda doğrudan eylem yöntemi olarak gösteri yürüyüşleri ve yol kapatma eylemleri gerçekleştirilmektedir (de León, 2010: 45-54). Yerli halkların Bolivya'daki mücadelesi yalnızca bir kimlik mücadelesi olarak algılanmamalıdır. Yüzyıllarca sömürülen yerliler mücadele içinde örgütlenme ve kimliklerini savunma bilinci edinmenin yanında kapitalist devletin politik baskısına karşı sınıf tabanlı mücadeleyle paralellik kurmanın önemini de kavramışlardır. 2003 ve 2005 yıllarında petrol ve doğal gaz kaynaklarının özelleştirilmesine karşı La Paz ve El Alto bölgelerinde başlayıp ülkenin diğer kentlerine de yayılan "Gaz Savaşları" ve "Kızıl Ekim" olarak adlandırılan direnişler bu duruma örnek oluşturmaktadır. Kırsal bölgelerde ve kent çeperinde yaşayan yerliler, sendikalar, sol gruplar ve kentli örgütlü-örgütsüz kesimlerin ortak mücadelesi açlık grevleri, başkente ulaşan otoyolların % 90'ının kapatılmasına, sanayi tesislerinde üretimi durduran grevlerin düzenlenmesine ve kent merkezlerinde güvenlik güçlerinin sert müdahalelerde bulunduğu gösteri ve eylemlere sahne olmuştur (Webber, 2011). 2003'te yaşanan sıkıyönetim ve onaltı kişinin yaşamını yitirmesine neden olan sert müdahaleler sonrasında Devlet Başkanı Sánchez de Lozada ve Ekonomik Kalkınma Bakanı Jorge Torrez istifalarını sunmak zorunda kalmıştır. Bu direniş toplumsal muhalefeti bir araya getiren kararlı direnişlerin iktidar değişikliğinde attığı ilk somut adım olarak öne çıkmaktadır. 2005 yılındaki direnişte ise altmış yedi kişi hayatını kaybetmiş, gösterici gruplar da güvenlik güçlerinin sert müdahalelerine dinamit kullanarak karşılık vermiştir. Kitlesele toplumsal direniş Devlet Başkanı Carlos Mesa'nın istifasıyla önemli bir kazanım elde etmiştir. Toplumsal hareketlerin dinamizmi ve kararlığı neoliberal politikalara alternatif oluşturacak, direnişlerde bir araya gelen kesimlerin taleplerine karşılık verecek politik dönüşümün yapı taşlarını böylece oluşturmuştur. Bu noktada işçi mücadeleleriyle edinilen deneyim sonraki dönemde yerli kökenli toplumsal hareket tabanını güçlendiren bir unsur olmuştur. Bunun yanında yerlilerin mücadelelerinin kimlik sorunlarının ötesinde ortak çıkar ve neoliberal politikalara karşıtlık eksenine kayması hareketlere toplumsal desteğin genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Bu destek devlet yöneticilerinin istifasından daha etkili bir dönüşüm yaratacak, sosyalizm söylemine sahip bir hareketin demokratik yollarla iktidara taşınmasını sağlayacaktır.

Morales İktidarı ve Politik Değişim

Evo Morales, 18 Aralık 2005'te yapılan genel seçim sonucunda %54 oranında oy olarak başkan seçilmesinin ardından 22 Ocak 2006'da yemin töreniyle göreve başlamıştır. Törende yaptığı konuşma ülkedeki tarihi dönüşümün izlerini taşımaktadır. Bolivya'nın ilk yerli başkanı Morales, bu önemli konuşmada o güne değin devletin yerli halklara yönelik izlediği politikalarının değişeceğini, 500 yıllık yerli direnişinin sona erdiğini, gelecek 500 yılın Amerika kıtasında yerli halkların iktidarı olacağını ifade eder. Bu değişimin demokrasi içinde gerçekleşeceğini söyleyen Morales, "çünkü biz yerliler kindar insanlar değiliz" diyerek demokrasinin, sömürgecilğin ve yolsuzluğun sona erdirilmesi için en iyi yol olduğunu belirtir. Morales'e göre su, koka ya da doğal gaz, tüm doğal kaynaklar üzerinde geçmiş hükümetlerin izledikleri özelleştirme politikaları, Bolivya halkının bilinçlenmesini sağlamıştır. Bu politikalar sayesinde insanlar, hakları için direnmeyi ve ortak bir amaç için mücadele etmeyi öğrenmişlerdir. İzlenen neoliberal ekonomi modelinin başarılı olmadığını gören Bolivya halkının kendisini iktidara getirdiğini ifade eden Morales, artık "ithal" Amerikan politikalarına koşulsuz boyun eğilmeyeceğini, kalkınma ve büyüme için gereken politika ve yasal düzenlemelerin "içeride" belirleneceğini söyler. Morales'in konuşmasında değindiği önemli bir konu da koka üretimidir. Uyuşturucu ticaretinin dünyada yol açtığı zararın kendi ülkelerine de ihraç edildiğinin altını çizen eski *cocalero* Morales, seçim kampanyasında da dile getirdiği ABD ile "sıfır koka" değil "sıfır uyuşturucu ticareti" sağlayacak bir anlaşmanın yapılması önerisini de yineler (Gómez, 2006: 140-146). Görüldüğü gibi Evo Morales'in göreve başlama konuşması, hem kendisini ve MAS'ı iktidara taşıyan toplumsal hareketlerin, yerliler, Cochabambalılar, maden işçileri, koka üreticileri gibi farklı unsurlarına bir saygı duruşunu, hem de yeni hükümetin izleyeceği politika değişiminin belirtilerini içermektedir.

1 Mayıs 2006'da Evo Morales, hükümetin, ülkenin doğal kaynaklarını ulusallaştırmayı hedeflediğini açıklamıştır. Bu açıklama, doğal kaynakları ortak mal olarak kabul eden anayasa değişikliğinin de ilk sinyallerinden biridir. 7 Şubat 2009 tarihinde kabul edilen Anayasa'nın başlangıç bölümünde "sömürgeciliğe karşı yerli ayaklanmasından ve bağımsızlık döneminde halkın özgürlük mücadelesinden, yerlilerden, sosyal ve emek yürüyüşlerinden, su ve ekim savaşlarından, ülke ve bölge için yapılan mücadelelerden esinlenerek" yeni bir devletin inşa edildiği vurgulanmaktadır (Özlüer, vd.: 2012: 139). Böylece tarihsel ve güncel toplumsal hareketler, yeni Bolivya Anayasası'nın kurucu unsurları olarak yer almıştır. Bu noktada devletin toplumsal hareket tabanına dayanarak yeniden inşasına yapılan vurgu farklı toplumsal mücadelelerin dayanışma ve ortak eylem yoluyla kapsamlı dönüşümlerin hayata geçirilmesinde etkili olabileceğini de göstermektedir.

2009 yılındaki Anayasa değişikliği ile “Bolivya Çokuluslu Devlet”inde, İspanyolca ve 36 yerel dil resmi olarak tanınmıştır. Ülke başkanlık sistemi ile yönetilmesine karşın federal bir devlet değildir. Anayasa’da da Bolivya’nın “Üniter Sosyal Devlet” olduğu ifade edilirken, 9 bölgeye (*departamentos*) ayrılan idari yapılanma içinde bölge valileri seçimle belirlenmesine karşın, merkezi örgütlenmenin politik ve ekonomik gücü önem taşımaktadır. İki meclisten oluşan yasama organının “Ulusal Kongre” olan adı Evo Morales’in seçimi ile “Çokuluslu Meclis” olarak değiştirilmiştir (The World Factbook-Bolivia, 2014; U.S. Department of State, 2014). Anayasada Bolivya’nın yerli köylü ulusları ve yerli kültürünün önemi birçok maddede vurgulanmaktadır. Bu durum aslında yüzyıllarca geri plana itilen ve dışlanan yerli kimliğinin toplumsal mücadele ile elde ettiği bir politik başarıdır.

Benzer şekilde, 2009 Anayasası’nın 16/I maddesi, herkesin suya erişim hakkı olduğunu kabul etmektedir. 20/I maddesinde ise herkesin evrensel ve eşitlikçi olarak temel su, kanalizasyon, elektrik, gaz, posta ve iletişim hizmetlerine erişim hakkı olduğu belirtilmiştir. 20/III maddesinde ise “suya ve kanalizasyon hizmetlerine erişim insan hakkıdır” denmiştir (Özlüer vd., 2012: 148-150). Bolivya’nın toplumsal yapısı içinde yerli geleneklerin, eşitlik, dayanışma ve demokrasinin temel ilkeler olarak benimsenmesi Anayasa değişikliğinde de etkisini göstermektedir; örneğin yerli kültüründe su “doğa ana”nın kanı olarak kabul edildiği için hiç kimseye ait değildir (Uhel, 2009: 55). Anayasa’daki ilkeler hem yerli gelenekle uyumluluk taşımakta, hem de suyun kâr amacı için kullanılamayacağı vurgulanarak Cochabamba direnişinin hedefleriyle örtüşmektedir.

Ülkenin en önemli gelir kaynaklarından biri olan petrol ve doğalgaz kaynaklarının ulusallaştırılması konusunda ise etkili adımlar atılamamıştır. Bu yöndeki vaatlere karşın 2006 yılında maden direnişi sırasında işçilerin istemlerinden çok sermayenin çıkarını koruduğu öne sürülen MAS’ın, iktidara geldikten sonra kapitalizmle uzlaşa içine girerek sosyalizmden uzaklaştığı yönünde eleştiriler artmıştır (Webber, 2008). Bu durum ülkedeki toplumsal hareket tabanının aktif ve eleştirel tutumunu ortaya koymaktadır.¹² Devletin petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla elde ettiği gelirin eğitim yoksul ailelere okul yardımı, okumayazmanın yaygınlaştırılması, yetersiz beslenmeyle mücadele, anne ve çocuk sağlığı gibi sosyal projelerin geliştirilmesinde kullanılması (Kaup, tarihsiz: 26-27), eleştirilere rağmen iktidar değişikliğinin toplumcu yansımalarını da içinde barındırmaktadır. Öte yandan neoliberalizm karşıtlığının güçlü bir toplumsal tabana yayıldığı, iktidar değişikliğinde rol oynadığı ülkeler dahi küresel sistemin kompleks yapısından bağımsız hareket edememektedir. Ticaretin esnekleşmesi, kuralların uluslararası anlaşmalarla düzenlenmesi ve karşılıklı bağlanmışlığın

artması devletlerin hareket alanını sınırlamaktadır. Hükümetlerin politik gündemleri küresel sistemin gerçekleri ile çatışabilmektedir; bu durumda ülke içindeki sosyo-politik önceliklerin yerine getirilmesi amacıyla Bolivya örneğinde görüldüğü gibi, neoliberal sistemle belli noktalarda uzlaşılması kaçınılmaz hale gelmektedir. Devlet içindeki iktidar değişikliğinin hedefinde neoliberal politikalar olsa da bir devletin ya da herhangi bir devlet içindeki toplumsal hareketlerin neoliberalizm gibi rekabetçi bir küresel sistemle tek başına mücadele etmesi ya da kendini sistemden tamamen yalıtması söz konusu değildir. Bu durum iktidar değişikliğinin etkisini yadsımak ya da toplumsal hareketlerin başarısını etkisizleştirmek anlamını taşımamaktadır. Aksine, ekonomik ve politik gerçeklerden yola çıkarak neoliberalizm karşıtlığının ülke sınırlarını aşarak küresel bir mücadele ile sistemi hedef almasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda neoliberalizm karşıtlığı ekseninde bir araya gelerek Bolivya’da olduğu gibi iktidar değişikliğinde rol oynayan toplumsal hareketlerin hedeflerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmeleri için küresel bir mücadele içinde örgütlenmeleri önem taşımaktadır. Neoliberal politikalar ülkedeki iktidar değişikliği ile sınırlandırılabilen ya da olumsuz etkileri törpülenebilmektedir. Öte yandan neoliberal politikaları ortadan kaldırabilmek için küresel sistemi sorgulayacak ve alternatif sistemi kurgulayacak küresel toplumsal hareketlere ihtiyaç vardır. Farklı toplumsal hareketlerin bir ülke içinde bir araya gelmesi etkili sonuçlar doğurabiliyorsa küresel anlamda dayanışma ve ortak mücadelenin geliştirilmesi köklü dönüşümlerin yaratılmasında etkili olabilecektir.

Sonuç

İspanyol sömürgesi olma geçmişine sahip Bolivya’da demokrasinin gelişimi, askeri ve sivil cuntalar ile sekteye uğramıştır. Bunun yanında siyasal kayırmacılık, yolsuzluklar, yerli kimliklerin tanınmaması gibi sorunlar da demokrasinin yerleşmesini engellemiştir. Buna karşın toplumsal mücadelenin yarattığı örgütlü toplum modeli, Bolivya’nın tabandan gelen demokrasi taleplerinin ve neoliberal politikalara karşı direnişin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Bolivya’da 1970’li yıllardan itibaren sol söylem içinde demokrasi mücadelesinin de başlaması, toplumsal mücadelelerde askeri yönetime karşı demokrasi ve özgürlük savunusunu da beraberinde getirmiştir. 1980’lerden itibaren ise özelleştirme karşıtlığı ve neoliberalizme karşı işçilerin mücadelesi ivme kazanmıştır. 1990’lı yıllarda bu hareketlerin yanı sıra yerli hakları için mücadele eden örgütler ile koka üreticileri seslerini yükseltirken, farklı kesimler arasında ortak çıkarlar temelinde kurulan ittifaklar, toplumsal hareketlere güç kazandırmış, 2000’li yıllarda Bolivya siyasal hayatını temelden etkileyecek MAS’ın doğuşunda da önemli rol oynamıştır.

Geleneksel sendikal örgütlenme ve işçi mücadeleleri toplumsal hareketler açısından önemli bir temel sağlarken, koka üreticileri, yerliler gibi hakları için mücadele eden yeni toplumsal hareketler¹³ de ortaya çıkmıştır. Örgütlü kesimlerin ve farklı toplumsal aktörlerin işbirliği toplumsal hareketlerin taleplerini gerçekleştirecek sonuçlar almasında belirleyici olabilmektedir. 2000 yılında Cochabamba'da yaşanan su savaşı, neoliberal su politikalarının değiştirilmesi yönünde atılan ilk somut adım olmuştur. Hareketin benimsediği yöntemler (repertuar) faturaların ödenmemesi, barışçı gösteriler ve imza kampanyalarına dayanırken; yönetimin sert müdahalesi hareketin, kararlılığını göstermek açısından direnişini sertleştirmesine neden olmuştur. Hareketin katılımcıları arasında sendikalar, köylü örgütlenmeleri, yerli girişimler ile farklı gruplar yer almaktadır. Cochabamba, farklı kesimlerin bir araya gelerek ortak çıkar çerçevesinde direnişi ile örgütlü toplumun taleplerini elde etme yolunda nasıl başarı kazanabildiğinin bir örneğidir. Bu mücadelede çıkarları uzlaşmaz kabul edilen kentli ve köylülerin bir arada yer alması ortak hareketin gücünü göstermektedir; böylece yerel yöneticiler, öncelikleri toplumsal taleplerle çelişmesine karşın, tabandan gelen hareketlere direnememişlerdir.

Toplumsal hareket tabanının genişlemesi, ortak mücadele dinamiklerinin geliştirilmesi işçi mücadeleleri ile yeni toplumsal hareketlerin birbirinin tamamlayıcısı olabileceğini göstermektedir. Farklı toplumsal hareketlerin birlikteliği kapsamlı dönüşümlerin de tetikleyicisi olabilmektedir. Hem yerli hem sosyalist kimliğe sahip ve toplumsal hareketler içinden bir isim olan Evo Morales'in başkanlığa seçilmesi bu birlikteliğin en somut yansımasıdır. İktidarın Anayasa hazırlık aşamasında toplumun tüm kesimlerini sürece dahil etmesi toplumsal hareketlerin talepleri arasında yer alan katılımcı demokrasinin geliştirilmesi yönünde atılan önemli bir adımdır. Morales iktidarında da yerlilerin, madencilerin karşı oldukları politikalara yönelik tepkilerini sürdürmeleri, toplumsal hareket dinamiklerinin yerleştiğinin göstergesidir. Perulu köylü hareketinin lideri Hugo Blanco (2006), merkezi olarak örgütlü bir yapıyla değil (örgütlü bir komünist parti aracılığıyla değil) halk mücadeleleri ile ve seçim yöntemini kullanarak iktidara gelen Morales'in, yerlilerin de dahil olduğu farklı toplumsal kesimleri içine alan Kurucu Meclis ile Anayasa yapım süreci çerçevesinde Boliviya Devrimi'ni gerçekleştirdiğini öne sürmektedir.

Evo Morales'in başkanlığa seçilmesi ile ülkenin temel politik ve idari yapılanmasında köklü değişiklikler yaşanırken, bu değişim kuşkusuz sadece Morales ya da partisi MAS'ın politikalarıyla açıklanamayacak kadar derindir. Ülkedeki toplumsal hareketlilik ile tabandan gelen talepler bu değişimin temel dinamiklerini oluşturmaktadır. Neoliberal politikaların etkisinde şekillenen, ABD'nin çıkarları açısından birincil öncelik verdiği bölgelerden biri olan Latin

Amerika'da, sosyalist eğilimli, farklı kesimleri bir arada temsil edebilen bir partinin iktidara gelmesi toplumsal hareketlerin politik düzeni değiştirmedeki rollerinin ve kararlılıklarının anlaşılması açısından da önem taşımaktadır.

MAS ve Evo Morales'in iktidara yürüyüşünde toplumsal hareketlerin ve direnişlerin taleplerinin dikkate alınması, farklı mücadelelerle dayanışmanın sağlanması etkin rol oynamıştır. Bunun yanında kentli ve kırsal hareketlerin ortak mücadelesinin yaygınlaşması direnişin sonuca ulaşmasında etkili unsurlar arasındadır. Öte yandan iktidarın el değiştirmesi, toplumsal tabana dayalı yeni bir anayasanın hazırlanması toplumsal direnişin son bulduğu anlamını taşımamaktadır. Toplumsal hareket dinamikleri yarattıkları etkinin bilinciyle Morales iktidarında da muhalif eylemlerini ve farklı mücadelelerini sürdürmektedir. Bu durum taleplerini elde eden toplumsal hareketlerin sona ereceği anlamını taşımadığını, aksine ortak direniş yoluyla taleplerin elde edilmesinin farklı mücadeleler için örnek oluşturduğunu göstermektedir. Toplumsal hareketliliğin ivme kazanması iktidarın denetlenmesi, muhalefetin taleplerinin duyurulması ve mücadele pratiğinin canlı tutulması yönleriyle doğrudan demokrasinin yerleşmesi ve neoliberal politikalar karşısında alternatiflerin yaratılmasında etkili olabilecek bir potansiyele sahiptir. Bolivya örneği toplumsal hareketlerin devrim yoluyla olmasa da iktidarın el değiştirmesinde etkin rol oynayabildiğinin görülmesi açısından önem taşımaktadır. Bu noktada eylem pratiğine sahip örgütlü işçi sınıfının köylü ve kentli yeni toplumsal hareketlerle neoliberalizm karşıtlığı ortak noktasında ittifakının iktidarın el değiştirmesinde etkin rol oynadığı belirtilmelidir.

Öte yandan Morales iktidarı alternatif politikalar geliştirmekle birlikte neoliberalizm karşıtı talepleri tam olarak karşılamada yetersiz kalabilmektedir. Bu durum karşılıklı bağımlılığı artıran küresel sistemin esnek yapısıyla doğrudan bağlantılıdır. 21. Yüzyılda hiçbir devlet küresel sistemin dinamiklerinden bağımsız hareket edememektedir. Bu durum toplumsal hareketler açısından yeni bir meydan okumayı da içinde barındırmaktadır. Yerel ya da ulusal iktidarın değişimi neoliberalizme direnişte önemli bir adım olmakla birlikte yetersizdir. Sosyalist bir iktidar dahi küresel sistemin dışında kalamamakta ve uzlaşy yolları aramaktadır. Bu nedenle neoliberalizm karşıtlığı ortak noktasında birleşen, işçi mücadelelerinden yeni toplumsal hareketlere uzanan yereldeki toplumsal hareketlerin küresel mücadele içinde bir araya gelmesi ve küresel direnişin örgütlenmesi, iktidar değişikliğinden daha etkili sonuçlar doğuracak, alternatif eşitlikçi bir küresel sistemin kurulmasında rol oynayabilecektir.

Sonnotlar

¹ İdeoloji ve politikayı toplumsal ve sınıfsal temelden ayıran, ekonomi ve politika arasındaki özdekliliğin zorunlu olmadığını öne süren revizyonist yorumların yaygınlaşması işçi sınıfının ayrıcalıklı konumunu sorgulayarak (Wood, 2006: 20) sosyalizm mücadelesinde yöntem sorununu tartışmaya açarken, Birinci Dünya Savaşı ile güçlenen ulusal çıkar fikri enternasyonal işçi mücadelesi idealini geriletmiştir (Encyclopedia of Marxism, 2012). 1917'de gerçekleşen Ekim Devrimi Lenin'in sınıf mücadelesinde devletin rolüne ağırlık verilmesini öngören yaklaşımını öne çıkarırken, Sovyetler Birliği'nin kuruluşu devrimci mücadeleler içinde yöntem farklılıklarının derinleşmesinde etkili olmuş; devrimci mücadele ile sosyal demokrasi arasındaki ayrımı da genişletmiştir.

² Arrighi vd.'ne göre (2004: 88, 96), yeni toplumsal hareketleri kurumsallaştıran 1968 hareketidir. ABD'nin hegemonik gücü yanında Sovyetler Birliği'nin düzenle işbirliği içine girmesi, iktidara gelen sistem karşıtı söyleme sahip hareketlerin vaatlerini gerçekleştirmemesi gibi nedenlere dayandırılan 1968 hareketlerinin "kültürel bir şok" yarattığı öne sürülmektedir (Wallerstein, 2011: 147-49). Bu kültürel şok, dünya sisteminin değiştirilmesine yönelik enternasyonal bir harekete dönüştürmemiştir.

³ Wallerstein'a göre (2011: 122-123), 20. yüzyıl ortalarına kadar sistem karşıtı hareket içindeki "işçiler" bir ülkenin hâkim etnik grubuna mensup erkeklerden oluştuğu için kadınlar, etnik, dilsel, dinsel gruplar kendi örgütlenmelerini kurmak zorunda kalmışlardır. Bu kesimler sistem karşıtı mücadele içinde olsalar da aynı zamanda işçi örgütleriyle rekabet etmeye ve onlara muhalif konuma gelmeye başlamışlardır. Kendi talepleri için mücadele ederken, diğerlerinin taleplerini görmezden gelmeye başlayan hareketler toplumu değiştirmek ve devleti kontrol etmek gibi amaçlara ulaşamamıştır (Wallerstein, 2011: 131).

⁴ Genişleyen ortak mücadele paydası Hardt ve Negri'nin "çokluk" olarak adlandırdığı yapıyla benzerlikler taşımaktadır. Çokluk, çoğulluğun iletişiminden ve işbirliğinden doğabilecek kolektif aklın yansıması olarak farklılıkların, tekilliklerin ortak paydada hareket edebildiği bir oluşumdur. Halktan farklı olarak, idare edilen değil kendi kendini yönetebilen, siyasal otoritenin egemenliğine meydan okuyarak demokrasiyi hedefleyen toplumsal özne ve egemen olmayan bir örgütlenme biçimi olarak tanımlanmaktadır (Hardt ve Negri, 2011: 108, 113-14, 227).

⁵ Durkheim'in geleneksel ve modern toplum arasındaki farkı açıklamada kullandığı kavramlardan biri de dayanışmadır. Geleneksel toplumlarda yaygın olan "mekanik dayanışma" insanları uyum gösterme alışkanlığı aracılığıyla normlara bağlayan toplumsal birliktelik aracı olarak kabul edilirken, "organik dayanışma" uzmanlaşmış bir karmaşıklıkla dayalı endüstri toplumunda insanları birbirine bağlayan sosyal birlikteliğin tercih edilen biçimi olarak yansıtılmaktadır (Bilton vd., 2008, s. 470).

⁶ Örneğin 2001 yılından beri farklı toplumsal hareketleri, sivil toplum kuruluşlarını, ağ yapılarını bir araya getiren açık bir tartışma alanı oluşturmayı amaçlayan Dünya Sosyal Forumu, çok uluslu şirketlerin, hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların yönlendir-

diği kürselleşme sürecine karşı evrensel insan haklarına, tüm ulusların yurttaşlarına, çevreye saygılı olacak şekilde; sosyal adalet, eşitlik ve halkların egemenliğine dayanan alternatif demokratik bir uluslararası sistem ve kurumlar oluşturmaya yönelik küresel dayanışmanın oluşturulmasının gerekliliğine vurgu yapmaktadır (World Social Forum, 2012). Bunun yanında 2011 yılında ABD'nin New York kentinde başlayan, ABD ve dünyanın farklı kentlerine yayılan "işgal hareketi" (Occupy) de dayanışma olgusuna vurgu yapmaktadır (OWS, 2015).

⁷ Bolivya'daki bu neoliberal yapılanma süreci Kohl'a (2006: 305) göre üç aşamadan geçmiştir. Birinci aşama 1985 yılında hiperenflasyonu durdurmak için uygulamaya geçirilen, IMF destekli, yapısal uyum programı NPE (*Nueva Política Económica*-Yeni Ekonomi Politikası) ile başlamıştır. Bu neoliberal politikaların uygulanmaya başlamasının ilk somut yansıması yoğunlukla Potosi ve Oruro bölgelerinde bulunan madenlerin özelleştirilmesi ve kapatılmasıdır. İkinci aşama G. Sanchez de Lozada başkanlığı sırasında kabul edilen ve kamu firmalarının özelleştirilmesi, Anayasa'nın yenilenmesi ve yerel yönetimlerin ekonomik özerkliğini arttıracak değişiklikleri içeren "*Plan de Todos*" (Herkesin Planı) ile başlamıştır. Üçüncü aşama ise Cochabamba Su Savaşları ile yaşanan ve halkın neoliberalizme direncinin hükümet politikalarını etkilemeye başladığı kırılma noktasıdır. Bunun ardından Morales'in başkan seçilmesi, ekonomi politikalarında kamunun denetiminin tekrar ön plana çıktığı bir süreç başlatmıştır.

⁸ 1997 yılında Dünya Bankası, finans, altyapı ve iş sektörlerinde gerekli yasa ve düzenlemelerin hazırlanması ile yapısal reformların gerçekleştirilmesi amacıyla ülkeye 20 milyon dolar teknik destek sağlamıştır; La Paz ve ülkenin dördüncü büyük kenti Cochabamba'da su ve kanalizasyon hizmetlerinin özelleştirilmesi Bankanın kredi sağlama koşuludur (Bonnardeaux, 2009: 1; de la Fuente, 2002: 2-3).

⁹ Başlangıçta öne çıkan örgüt 1997 yılında SEMAPA'nın açtığı kuyulara karşı çiftçilerin geleneksel kullanımdan (*us et coutumes*) kaynaklanan su hakkını korumak amacıyla kurulan FEDECOR (*Federacion Departamental de Regantes y Sistemas Comunales del Agua Potable*- Sulama ve İçme Suyu Sistemleri Birlikleri Federasyonu) olurken, CODEAC (*Comité para la Defensa del Agua y la Economía Familiar*- Aile Ekonomisi ve Su Savunma Komitesi), FEJUVE (*Federacion de Juntas Vecinales*- Mahalle Birlikleri Federasyonu) ile gayri resmi çevreciler koalisyonu PUMA (*El Pueblo en Marcha*-Hareket eden Halk) da özelleştirme öncesinden başlayarak su faturalarının yükseleceği endişelerini dile getirmişlerdir (Spronk, 2007: 16).

¹⁰ Bu nedenle su protestolarının merkezi de bu meydan olmuştur.

¹¹ Referandumda halka üç soru yöneltmiştir: "Su tarifelerinin yükselmesine onay veriyor musunuz? Aguas del Tunari ile olan kontratın iptal edilmesini onaylıyor musunuz? 2029 sayılı su yasasının ticari karakterini onaylıyor musunuz?" Bir belediye yetkilisinin bu süreci "anarşistçe ve sorumsuzca" olarak değerlendirmesine karşın (Melançon, 2005: 106), yaklaşık 50.000 yurttaşın katıldığı oylamada, ilk soruya % 97 oranında hayır, ikinci soruya % 94 evet, üçüncü soruya ise % 95 hayır oyu çıkmıştır.

¹² Toplumsal hareketler Morales'i iktidara taşımakla birlikte muhalif rollerini yitirmemişlerdir; 2006 yılında Huanuni madencilerinin hükümete direnişi, 2007 yılında Cochabamba'da hükümetin desteklediği valinin politikalarına karşı gerçekleşen toplumsal direniş, 2011 yılında Amazon yerlilerinin hükümetin başlattığı otoyol inşaatına karşı direnişi (Webber, 2008: 91-106; BBC, 2011) ülkede toplumsal hareketlerin dinamikliğini ve iktidar üzerinde baskılarını sonlandırmadıklarının göstergesidir.

¹³ Bolivya, post-endüstriyel bir toplum olmamasına karşın kimlik ve hak temelli bu hareketleri de yeni toplumsal hareketler olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynakça

Andersson V (2008). Social Movements and Political Strategies. Cocaleros in Bolivia. Paper for the Conference of Social Movements and/in post Colonial Dispossession, Development and Resistance in the Global South, Nottingham. http://www.nottingham.ac.uk/shared/shared_cssgj/Documents/smp_papers/anderson.pdf. Son erişim tarihi, 23.03.2015.

Arrighi G (2003). Hegemony and Antisystemic Movements. *International Seminar REGGEN 2003*. Rio de Janeiro, 18-22 Ağustos. <http://www.reggen.org.br/midia/documentos/hegemoniaemovimentosantisistemicos.pdf>. Son erişim tarihi, 15.12.2014.

Arrighi G, Hopkins T K, Wallerstein I (2004). *Sistem Karşıtı Hareketler*. Çev. C. Kanat, B. Somay, S. Sökmen, İstanbul: Metis.

Arslantürk Z ve Amman T (2000). *Sosyoloji*. İstanbul: Kaknüs.

Assies W (2003). David versus Goliath in Cochabamba: Water Rights, Neoliberalism, and the Revival of Social Protest in Bolivia. *Latin American Perspectives*, 30 (14), 14-36.

BBC (21.10.2011). Bolivia's Evo Morales scraps Amazon road project. <http://www.bbc.co.uk/news/world-latin-america-15409447>. Son erişim tarihi, 25.12.2014.

Bechtel (2006). Cochabamba Water Dispute Settled. <http://www.bechtel.com/newsroom/releases/2006/01/cochabamba-water-dispute-settled/> Son erişim tarihi, 09.02.2015.

Bilton T vd. (2008). *Sosyoloji*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Blanco H (2006). A Revolutionary Process That is Different. *International Viewpoint*, 5 March 2006, <http://www.internationalviewpoint.org/spip.php?article978>. Son erişim tarihi, 01.12.2014.

Bonnardeaux D (2009). The Cochabamba "Water War": An Anti-Privatisation Poster Child? Report for Frontier Centre for Public Policy. <https://fcpp.org/pdf/09-03-23-Cochabamba.pdf>. Son erişim tarihi: 10.04.2015.

Bush C B ve Morris R (2008). İmparatorluklar Parçalanıyor, Hareketler Çöküyor: Sistem Karşıtı Mücadele, 1917-1968. İçinde: W.G. Martin (der.), *Toplumsal Hareketler, 1750-2005*. çev. D. Keskin, İstanbul: Versus, 141-217.

Bustamante R (2004). The Water War: Resistance Against Privatisation of Water in Cochabamba, Bolivia. *REGA Revista de Gestão de Água da América Latina*, 1 (1), 37-46.

Cardoso F H, Faletto E (1979). *Dependency and Development in Latin America*. Berkley: University of California Press.

Castells M (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. İkinci Cilt: Kimliğin Gücü*. Çev. E. Kılıç, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Cefai D (2007). *Pourquoi se mobilise-t-on?* Paris: La Découverte.

Chatterjee P (2003). Bechtel's Water Wars. <http://www.corpwatch.org/article.php?id=6670>. Son erişim tarihi, 13.09.2014.

Cohen R (1998). Transnational Social Movements: An Assessment. *Transnational Communities Programme Seminar*. <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/cohen.pdf>. Son erişim tarihi, 15.01.2015.

Coşkun M K (2007). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Çetinkaya D (2008). Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler. İçinde: D. Çetinkaya (der), *Toplumsal Hareketler*. İstanbul: İletişim, 15-61.

D'Anieri P, Ernst C, Kier E (1990). New Social Movements in Historical Perspective. *Comparative Politics*, 22 (4), 445-458.

de la Fuente M (2002). La Guerre de l'eau à Cochabamba. Un mouvement Social Face à la Privatisation des Ressources. <http://www.umss.edu.bo/Academia/Centros/Ceplag/confcreteil.PDF>. Son erişim tarihi, 09.12.2014.

de León M M M P (2010). Social Movements; Development Actors in Bolivia? A Case Study of How 'cocaleros' Movements Perceive their Role in Bolivian Development Processes. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kristiansand: Agder Üniversitesi.

Dello Buono R A (2010). Latin America and the Collapsing Ideological Supports of Neoliberalism. *Critical Sociology*, 37(1), 9-25.

Encyclopedia of Marxism. Socialist International. <https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/index.htm>. Son erişim tarihi: 11/05/2015.

Erdi Lelandais G (2009). Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme. İçinde: B. Çoban (der), *Yeni Toplumsal Hareketler: Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, İstanbul: Kalkedon, 61-90.

Uysal Oğuz C ve Atvur S (2015). Direnişten İktidara: Bolivya'da Toplumsal Hareketlerin Siyasal Dönüşümdeki Rolü. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 217-246.

Finnegan W (2002). Letter from Bolivia: Leasing the Rain, *The New Yorker*, 8 Nisan, <http://www.newyorker.com/magazine/2002/04/08/leasing-the-rain>. Son erişim tarihi: 30.03.2015.

Fuentes F (2007). The Struggle for Bolivia's Future. *Monthly Review*, 59(3), <http://monthlyreview.org/2007/07/01/the-struggle-for-bolivias-future/>. Son erişim tarihi, 10.04.2015.

Gómez L A (2006). Evo Morales Turns the Tide of History. İçinde: V. Prashad ve T Ballvé (der), *Dispatches from Latin America, The Frontlines Against Neoliberalism*. Cambridge: South End Press, 140-147.

Haarstad H ve Andersson V (2009). Backlash Reconsidered: Neoliberalism and Popular Mobilization in Bolivia. *Latin American Politics and Society*, 51(4), 1-28.

Hardt M ve Negri A (2011). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*. Çev. B Yıldırım, İstanbul: Ayrıntı.

Harman C (2010). *Halkların Dünya Tarihi*. Çev. U Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam.

Harnecker M (2010). *21. Yüzyıl Sosyalizmi ve Latin Amerika*. Çev. B Baysal, İstanbul, Kalkedon.

Healy K (1988). Coca, the State, and the Peasantry in Bolivia, 1982-1988. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 30 (2/3), 105-126.

Hudson R A ve Hanratty D M (der) (1989). *Bolivia: A Country Study*. GPO for the Library of Congress, Washington, <http://countrystudies.us/bolivia/> Son erişim tarihi: 21.13.2015.

Kalouche F ve Mielants E (2008). Dünya Sisteminin ve Sistem Karşıtı Hareketlerin Dönüşümü: 1968-2005. İçinde: W G Martin (der), *Toplumsal Hareketler: 1750-2005*, Çev. D Keskin, İstanbul: Versus, 219-282.

Kaup B Z (t.y.). Bolivia's Nationalised Natural Gas: Social and Economic Stability Under Morales. <http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SU005/kaup.pdf>. Son erişim tarihi, 11.04.2015.

Kohl B (2004). Privatization Bolivian Style: A Cautionary Tale. *International Journal of Urban and Regional Research*, 28 (4), 893-908.

Kohl B (2006). Challenges to Neoliberal Hegemony in Bolivia. *Antipode*, 38 (2), 305-326.

Laclau E ve Mouffe C (1987). Post-Marxism without Apologies. *New Left Review*, 166, 79-106.

Lecomte J P (2005). *Sociologie Politique*. Paris: Gualino.

Lobina E (2000). Cochabamba - Water War, PSIRU Reports: London.

Marx K (1998). *Manifeste du Parti Communiste*. Paris: 10/18.

McGrew A (2005). Globalization and Global Politics. İçinde: J. Baylis ve S. Smith (der), *The Globalization of World Politics*, New York: Oxford University, 19-40.

Mélançon S (2005). La Guerre de l'Eau de Cochabamba, Bolivie: Un Problème Géopolitique et de Territorialité. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Quebec: Université Laval Département de Géographie.

Mittelman J H ve Chin C B N (2005). Conceptualizing Resistance to Globalization. İçinde: L. Amoore (der), *The Global Resistance Movement*, New York: Routledge.

Nicholas A W (1973). Social and Political Movements. *Annual Review of Anthropology*, 2, 63-84.

Ochoa U D (2012). Coca, Contention, Identity: The Political Empowerment of the Cocaleros of Bolivia and Peru. (Basılmamış Doktora Tezi). Londra: London School of Economics and Political Science.

OWS (Occupy Wall Street). <http://occupywallst.org/about/>. Son erişim tarihi, 11/05/2015).

Özlüer M F vd (2012). *Bolivya Anayasası: Hukuk, Demokrasi, Özerklik*. Ankara: Phoneix.

Petras J (2004). *Küreselleşme ve Direniş*. Çev. A Ekber, İstanbul: Mephisto.

Ritzer G (2010). *Küresel Dünya*. Çev. M Pekdemir, İstanbul: Ayrıntı.

Sanabria H (1999). Consolidating States, Restructuring Economies, and Confronting Workers and Peasants: The Antinomies of Bolivian Neoliberalism. *Society for Comparative Studies in Society and History*, 41 (3), 535-562.

Shultz J (2008). The Cochabamba Water Revolt and Its Aftermath. İçinde: J Shultz ve M C Draper (der), *Dignity and Defiance: Stories from Bolivia's Challenge to Globalization*, Berkeley: University of California Press.

Sommier I (2003). *Le Renouveau des mouvements contestataires: à l'heure de mondialisation*. Paris: Flammarion.

Spronk S (2007). Roots of Resistance to Urban Water Privatization in Bolivia: The 'New Working Class,' the Crisis of Neoliberalism, and Public Services. *International Labor and Working-Class History*, 71 (1), 8-28.

Tapia L (2008). Bolivia: The Left and the Social Movements. İçinde: P Barrett vd. (der), *The New Latin American Left: Utopia Reborn*, London: Pluto Press, 215-231.

Tarrow S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. New York: Cambridge Press.

Uysal Oğuz C ve Atvur S (2015). Direnişten İktidara: Bolivya'da Toplumsal Hareketlerin Siyasal Dönüşümdeki Rolü. *Mülkiye Dergisi*, 39 (2), 217-246.

The Democracy Center, "Bechtel vs. Bolivia. Cochabamba's Water Bills from Bechtel", <http://democracyctr.org/bolivia/investigations/bolivia-investigations-the-water-revolt/bechtel-vs-bolivia/>. Son erişim tarihi, 11.12.2014.

The World Factbook-Bolivia (2014). <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bl.html>. Son erişim tarihi, 14.04.2015.

Tilly C. (2008). Toplumsal Hareketler 21. Yüzyıla Giriyor. İçinde: Y D Çetinkaya (der), *Toplumsal Hareketler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 143-187.

Touraine A (1978). *La Voix et le Regard*. Paris: Seuil, http://www.uqac.ca/Classiques_des_sciences_sociales/, Son erişim tarihi, 07.01.2012.

Touraine A (2010). *Modernliğin Eleştirisi*. Çev. H U Tanrıöver, İstanbul: Yapı Kredi.

U.S. Department of State, Background: Bolivia, <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/35751.htm>. Son erişim tarihi, 15.03.2015.

Uhel M (2008). Résistances et Alternatives à la Marchandisation de l'eau. Les Mouvements Sociaux à l'épreuve des échelles du Pouvoir. *Pandora: revue d'études hispaniques*, 8, 53-68.

Wallerstein I (2011). *Dünya-sistemleri Analizi*. Çev. E Abadoğlu ve N. Ersoy, İstanbul: bgst.

Webber J R (2008). Dynamite in the Mines and Bloody Urban Clashes: Contradiction, Conflict and the Limits of Reform in Bolivia's Movement towards Socialism. *Socialist Studies*, 4 (1), 79-117.

Webber J R (2011). *Red October: Left-Indigenous Struggles in Modern Bolivia*. Leiden: Brill.

Wood E M (2006). *Sınıftan Kaçış. Yeni "Hakiki" Sosyalizm*. Çev. Ş Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap.

World Social Forum (2002). Charte de Principes du Forum Social Mondial. <https://fsm2015.org/en/node/134>. Son erişim tarihi: 11/05/2015.